

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 83 (2023) 1, 87–102

Besedilo prejeto/Received:09/2022; sprejeto/Accepted:11/2022

UDK/UDC: 94(497.434)“1941/1942“:929Komljanec J.

DOI: 10.34291/BV2023/01/Bobic

© 2023 Bobič, CC BY 4.0

Pavlina Bobič

Janko Komljanec: obrazi okupacije in eliminacije 1941–1942

Janko Komljanec: Faces of Occupation and Elimination 1941–1942

Povzetek: Druga svetovna vojna in okupacija slovenskega ozemlja sta – v njenih ambicijah po popolnem prevzemu oblasti – odprli pot eliminacijskim načrtom Komunistične partije. Politično podtalje je bilo sestavljeno iz pobud različnih gibanj in posameznikov, vse skupaj pa se je kresalo ob vprašanju smisla in oblike odpora. Janko Komljanec je bil med prvimi politično izoblikovanimi podeželskimi duhovniki na Dolenjskem, ki ga je Komunistična partija določila za »narodnega izdajalca« – torej za osebo, ki jo je bilo potrebno kar najučinkoviteje odstraniti oz. eliminirati še pred izbruhom državljanske vojne v Ljubljanski pokrajini. Proces izničenja je obenem prikaz mehanizma izvorno lokalnega nasilja in njegovih protagonistov, ter oris miljeja, ki je (revolucionarno) nasilje sploh omogočil.

Ključne besede: Druga svetovna vojna, italijanska okupacija, Novo mesto, Janko Komljanec, revolucija

Abstract: The Second World War opened up the paths to the eliminationist plans of the Communist Party in its ambitions to take over power. The political underground consisted of a number of movements and individuals, all of whom collided on the question of the meaning and the form of resistance. Janko Komljanec was among the first politically staunchly aware priests in Lower Carniola designated by the Communist Party as a “national traitor” and thus someone who had to be effectively removed or eliminated before the actual outbreak of the civil war in the Ljubljana province. The process of annihilation simultaneously shows the mechanism of the originally local violence and its protagonists as well as an outline of the milieu that enabled (revolutionary) violence.

Keywords: Second World War, Italian occupation, Novo mesto, Janko Komljanec, revolution

1. Aprilski zlom in problem Janka Komljanca¹

»6. IV. 1941. Cvetna nedelja. Ob spovednici danes ni navala moških, ker jih ni; odšli so pod orožje. Danes zjutraj je Hitler, vodja Nemčije, dal svojim vojakom po radiu naročilo, naj pomendrajó Jugoslavijo in Grčijo. Nemčija ni napovedala vojske Jugoslaviji, kar napadla jo je. Danes so bombardirali nemški zrakoplovci Beograd. Pri tem napadu je bil zadet in ubit naš narodni voditelj dr. Franc Kulovec.² Čudno je to, da je prvi padel kot žrtev ravno voditelj Slovencev in to v Beogradu!! Pa še v težkih razmerah, da mu ni mogoče izkazati splošnega narodnega žalovanja in dostojanstvenega pograba. Slovenci smo postali sirote. Zvonovi pojo svojo mrtvaško pesem.« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 6. 4. 1941)

Zapis zgodovinskega dogodka izpod peresa prečenskega župnika, Janka Komljanca, morda izraža njegovo nezavedno slutnjo prihajajočega vojnega uničenja, in je ironično sovpadel z nedolžnostjo trenutka, ko so po mestih in vaseh »otroci nosili v cerkve k blagoslovu oljke in butare«. Kljub temu so ljudi zaradi skrajnih političnih napetosti v državi in po Evropi, kjer je nacistična Nemčija že drugo leto uspešno prodirala z izjemno vojaško močjo, navdajali precej močnejši občutki in vtisi kot »prejšnja leta normalnega, mirnega življenja« (SD, 7. 4. 1941). Vojna je udarila ljudi na ‚lepo nedeljo‘, prežeto s simboliko krščanskega miru.

Če je naslednje jutro *Slovenski dom* cvetno nedeljo 1941 označil kot »rešitev od negotovosti«, ki naj bi ljudem »jasno začrtala smer bodočega življenja in delovanja« (SD, 7. 4. 1941), je Komljanec stvarno zabeležil: »Sirene tulijo.« Edina jasna smer je bila smer brez vrnitve in neznosno čakanje na prihod nove, še hujše vojne od zadnje. Med prebivalci in številnimi vojaki, ki so bili nameščeni v mestu ob Krki, je vladalo veliko vznemirjenje in v pričakovanju zračnih napadov so vsi iskali varna zavetja ali pa utrjevali zaklonišča. Varnostno službo v mestu je prevzela občina Novo mesto, poklicala na pomoč vse sposobne moške in jih organizirala za varovanje obeh mostov in drugih vojaških objektov. Civilno varnostno službo so v vse bolj kaotičnih razmerah ob umikanju jugoslovanskega vojaštva vzpostavili s pomočjo Fantovskih odsekov, Sokola, športnega kluba Elan in rezervnih oficirjev (Arhiv Študijskega centra za narodno spravo, SCNR/Prič/01/2015, Spomini, Zapuščina Franca Pelka). Za komandanta varnostne službe je bil postavljen rezervni oficir Fran Žukovec, za njegovega namestnika pa advokat dr. Davorin Gros. V naslednjih dneh so se večkrat oglasile sirene, dokler se ni nemškemu kopenskemu napadu na Jugoslavijo 11. aprila pridružila še Italija, ki je prodirala v smeri Dalmacije, Like in Ljubljane. Jugoslovanska vojska je ob tem povsem razpadla.

¹ Prispevek je nastal kot rezultat dela v okviru raziskovalnega programa P6-0380: „Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju,“ ki ga sofinancira Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

² Dr. Franc Kulovec, rojen leta 1884 v Dolenjih Sušicah pri Dolenjskih Toplicah – med svojimi obiski Dolenjske tudi reden gost prečenskega župnika Komljanca –, je bil ves čas jugoslovanske države najožji sodelavec dr. Antona Korošca; po njegovi smrti in viharju v vrhu katoliških narodnjakov je bil izbran kot »novi voditelj slovenskega naroda« (*Domoljub*, 9. 4. 1941; Ivešič 2013: 83–118; Rahten 2022: 561–563).

Med razsulom vojske in države, ki je razprostrta ležala pred nacističnimi in fašističnimi zavojevalci, so vzniknile ideje o svobodi: toliko močnejše, kolikor bolj se je politična realnost trgala – potisnjena v surovost vojaške logike in ničevost človeškega življenja. Kako se je torej duhovnik neke skupnosti na Dolenjskem izvil iz konflikta, ki ga je doživljal ob propadu jugoslovanske države, tuji okupaciji in vse bolj otipljivi komunistični sli po revoluciji? V čem je bil prečenski župnik poseben – in to celo tako zelo, da so ga slovenski ‚boljševiki‘ tedanjega časa in prostora v visoki pomladi 1942 določili za svojo žrtev? Sovrašstvo, ki ga napaja plejada čustvenih in ideoloških impulzov, teži po popolnem izničenju drugega v njegovi biti. V kakšno okolje je bil torej Janko Komljanec trdno umeščen, od kod je izviral njegova odločnost³ in komu je bila njegova osebna drža tako moteča, da ga je bilo treba dokončno eliminirati – in to veliko prej, preden se je v okupirani Ljubljanski pokrajini razdivjala državljanska vojna? Kdo so bili preganjalci in rablji obenem – ljudje, ki nikakor niso bili brezoblična abstrakcija, pač pa bitja z motivi in voljo do ubijanja?

2. Realnost vojne

Sredi velikega tedna je Komljanec zapisal, da čas ni bil velik le v cerkveni liturgiji, kajti tudi zanj in za njegove ljudi je bil to »trpljenja in žalosti nasičen teden« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 9. 4. 1941). Na veliki petek, 11. aprila 1941, ko so bile novomeške ulice polne vojaštva in prostovoljcev, se je na jutranjem nebu iz ljubljanske smeri v letu preko Prečne prikazalo devet nemških štuk. Sirena se tega dne ni oglasila in ljudje so mirno opazovali nemška letala v zraku, misleč, da so varni in da je vojne po jugoslovanskem zlomu konec. Po glavni cesti se je iz Prečne proti mestu pomikal vojaški tren in eno od letal je nanj odrglo tri bombe. Strojica iz letala je streljala na vlak. Malo naprej, v Bršljinu, kjer so se še dan prej vojaške trupe »gnetle brez pravega vodstva« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 10. 4. 1941), je letalo spustilo bombo na barako in poškodovalo železniški tir. Prva nemška bomba v Novem mestu je eksplodirala na dvorišču ljudske šole, kamor so vojaki tik pred tem dovažali municijo in kjer je bil tudi štab Dravske divizije (z radiooddajno postajo), toda tu se je oglasila jugoslovanska protiletalska artilerija in začela sovražna letala obstreljevati. Konji in voli, ki so bili namenjeni za vojsko, tisto dopoldne pa so jih lastniki prihajali iskat na Glavni trg, so preplašeni dirjali po ulicah sem in tja (Flajšman 2021, 45). Druga eksplozija je porušila desno sprednjo stran šolske stavbe in ob vžigu streliva povzročila strahovit požar. Prvi bombni napad na Novo mesto je ljudi tako prestrašil, da si nihče ni upal organizirati reševanja, saj so bili vsi izkušenejši gasilci mobilizirani. Gimnazijski ravnatelj Ivan Dolenc je ob tem zapisal, da so bili nekateri meščani tako pretreseni, da so po končanem napadu zaradi otrplih nog »nekaj časa komaj hodili« (Dolenc 1973, 83).

³ Med zadnjim avtoričinim pogovorom s Komljančevo 95-letno nečakinjo Cirilo Urbanč, roj. Vajs, je ta dejala, da ji ob omembi strica najprej pride na misel njegova ‚odločnost‘, ki je ni omajala niti komunistična grožnja s smrtjo. 15. julij 2022. Arhiv avtorice.

Še med besnenjem požara so v Novo mesto prispele prve motorizirane enote nemške vojske, ki so se za »kakšno noč« namestile v gimnazijskem poslopju, vojaki pa so ljudi med svojim kratkim postankom spraševali, ali je do Srbije še daleč (Dolenec 1973, 83).

Toda poleg tega se je dogajalo nekaj, kar je Komljanca spominjalo na prevratno (in zato nadvse nevarno) jesen 1918. Na novomeški železniški postaji sta obtičala dva vlaka, polna različnih živil in vojaškega orožja. »Ljudje so planili po vsem,« je pretresen zapisal. Noč in dan so z vagonov odvažali, kar so si izplenili, »kakor divji risi in volkovi«, in le malo hiš je bilo, od koder ne bi šli pleniti. Zgolj nekaj najrevnejših »si v svoji tenkovestnosti« tega ni drznilo storiti. Dolenjci so vneto plenili tudi naloženo vino in sode na raznih koncih preprosto prevrtali, da je »k sreči curljalo še po tleh«; zraven so se topli in nekaj je bilo tudi ranjenih. Ljudje so bili »podivjani«, »pijani«, vino pa odnašali kar v »sodčkih, putrhih, steklenicah in škafih« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 11. 4. 1941).

Prav tako na veliki petek je italijanska vojska, razočarana nad ‚praznino‘, na katero je – ker je pričakovala jugoslovanskega sovražnika – naletela, dosegla Ljubljano (Juvančič 1962, 63). 11. bersaljerski polk z dvema vodoma motoristov in oddelkom lahkih tankov iz eskadrona San Giusto je ob pol šestih zvečer prispel pred cerkev na Viču v Ljubljani, kjer mu je župan dr. Juro Adlešič v znamenje vdaje izročil mestne ključce. Na ljubljanskem gradu je tako belo zastavo zamenjala italijanska trobojnica, že ob osmih zvečer pa so v Ljubljano prispeli še oddelki divizije Isonzo, katere poveljnik general Federico Romero je prevzel oblast v mestu, dokler je ni naslednji dan predal generalu Benedettu Fiorenzoliu iz divizije Re (Ferenc 2006, 270). Medtem ko je italijanska armada nadaljevala premike proti jugu, je general Vittorio Ambrosio, poveljnik 2. armade, izdal razglas o obvezni oddaji vojaškega orožja in streliva, podreditvi jugoslovanskega orožništva in policije vojaškim poveljstvom Italije, prijavi mobiliziranih jugoslovanskih vojakov, ki so odšli domov, ter zamenjavi dinarjev v lire (v razmerju 100, 30). Še isti dan je Ambrosio izrecno ukazal razpust oz. prepoved ustanavljanja vseh združb in organizacij s političnim in iredentističnim značajem (Ferenc 2006, 271).

V Prečni so morali v naslednjih dneh v skladu z ukazom vse orožje oddati na županstvo, ki je postavilo svojo civilno stražo, da ‚zločinci‘ ne bi ogrožali življenja in imetja ljudi (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 12. 4. 1941). Določena je bila policijska ura in zatemnitev poslopij, gibanje prebivalstva iz kraja v kraj je bilo omejeno, promet z zasebnimi avtomobili in motornimi kolesi pa prepovedan. Posebne preglavice je ljudem povzročalo pomanjkanje novic: časopisi na deželo sploh niso prispeli, Radio Ljubljana pa je prenehal oddajati že 11. aprila po nemškem bombardiranju radiooddajne postaje v Domžalah.⁴ Župnik Komljanec je poročal, da so bile zveze s cerkveno in politično upravo v Ljubljani prekinjene ves teden po nemškem napadu na Jugoslavijo, en dan star Slovenec pa je nato le prinesel novice o italijanski okupaciji (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 15. 4. 1941).

⁴ Italijani so kasneje delovanje radia znova vzpostavili s postavitvijo svojega, a šibkejšega oddajnika.

Novo mesto je hitro preplavilo nemško vojaštvo, ki je bilo do prebivalstva benevolentno, toda 20. aprila je prišel ukaz, da morajo Novomeščani najkasneje do naslednjega dne pod strogo kaznijo izobesiti nacistične zastave. Po spominih Franca Pelka so nekateri, tj. Peter Kopač, graščak Germ in advokat Ivanetič, to storili že prej in brez poziva. 22. aprila so Nemci v mestni hiši zbrali člane občinske uprave in vodje uradov ter jim sporočili, da je Novo mesto »za vse večne čase priključeno« Tretjemu rajhu. Razrešili so župana dr. Marijana Polenška in celoten občinski odbor, za novega župana pa postavili ing. Miklavca. Novo postavljeno vodstvo je meščanom naložilo, da morajo oddati vse orožje. Od Rajha imenovana uprava je dobro vedela, kako je mogoče pridobiti »deželo za Nemce«, zato so kar na trg postavili sod vina in ga točili kmetom (SCNR/Prič/01/2015, Spomini).

Toda obljubljená ,večnost' (za nekatere pa blaženost) je trajala zgolj en dan; 23. aprila so Nemci odšli, prispeli pa Italijani. Kako begajoče so bile vsakdanje razmere pod menjajočimi se okupacijskimi oblastmi, kaže tudi to, da so v Novem mestu do 11. ure 23. aprila 1941 gospodovali Nemci, po tej uri pa so oblast prevzeli Italijani in na mesto župana spet imenovali dr. Polenška, ki pa se na imenovanje ni odzval (SCNR/Prič/01/2015, Spomini). Na magistratu sta kar dve uri viseli hkrati nemška in italijanska zastava (Flajšman 2021, 45). Nemci so v neposredni novomeški okolici ostali in po pričevanju Franca Pelka sami pričeli z agitacijo med ljudmi tja do Gorjancev – da bi ti zase zahtevali nemško oblast, ki jim je v zameno obljubljala nemoten dostop do blaga in živil. V Žabji vasi se je tako zbralo kar »par sto« kmetov z vrečami, vozmi in konji, ki so čakali, kdaj jim bodo Nemci dovolili v mesto (SCNR/Prič/01/2015, Spomini).

Fluidnost prvih okupacijskih meja je imela svoj vzrok: do konca aprila je bila vzhodna Dolenjska operativno območje nemške vojske, ki je sicer svoje enote že premeščala na sever, zato Italijani tega območja tedaj (še) niso mogli zasesti. Hitler je pri risanju južne meje Tretjega rajha v Sloveniji upošteval zgolj njeno strateško vrednost in koristi za Nemčijo (da bi z vrhov dolenjskega hribovja lahko obvladovala italijansko stran), toda s tako mejo, ki se na dotedanje pokrajinske, okrajne ali občinske meje ni ozirala, ni bil zadovoljen nihče. Diplomatski dogovor o meji med Nemčijo in Italijo med zunanjima ministroma Joachimom von Ribbentropom in Gianom Galeazzom Cianom je bil sklenjen na Dunaju 21. in 22. aprila 1941; nato je skupna razmejitvena komisija delovala od julija do septembra – izmenično na Bledu in v Ljubljani –, toda že določene meje ni bistveno spremenila (Ferenc 2006, 274).

V Prečni je 1. maja 1941 Komljanec zabeležil, da je z okolice desnega brega Krke večje število ljudi prihrumelo v mesto, da bi, nahujskani od »nemčurskih agentov«, manifestirali za Hitlerja, zraven pa so plenili trgovine. Od Kandije proti trgu so meščani v strahu zapahnil hišna vrata, prav tako so zaprli prodajalne. Za drugi dan je bilo videti, da bodo mesto zopet zasedli Nemci (Flajšman 2021, 46). Žandarji in karabinjerji so množico razgnali, vendar je v naslednjih majskih dneh v novomeški okolici spet prihajalo do močnih javnih manifestacij za Nemce – in nezadovoljstva z Italijani, ki jih ljudje niso marali še iz časa zadnje svetovne vojne dobri dve desetletji prej. Spomin na verolomnega sovražnika na soški fronti je bil zelo živ, poleg tega je bila Italija v predstavah ljudi sinonim za revno, neurejeno državo ... Poja-

vila se je »hujskarija«, je zapisal prečenski kronist, naj ljudje vendar »podpisujejo za Nemčijo«, kjer je »delo dobro plačano in je red«, ter razobešajo nacistične zastave. Komljanec je še zapisal, da imajo pri razplamtevanju strasti za Nemce glavno besedo »razuzdani fantalini in cerkvi sovražni možje«, ki zraven »v strah jemljejo, predrzno in grozeče nastopajo proti drugim ljudem«. Prečenski župnik je grmel, da so ti posamezniki nič manj kot »suženjske, izdajalske, prodane duše«; v Dolenji Straži so se 2. maja pojavile nemške zastave in dva mlaja – kar je Komljanec brezkompromisno ožigosal kot »spomenike verskega in narodnega izdajstva in gospodarske sužnosti« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 4. 5. 1941).

3. Kje so meje?

Problem okupacijske oblasti je razkril mnoge plati čustvenega in političnega vrenja med ljudmi, hkrati pa je močno zasekal v vsakdanjost lokalnega prebivalstva.⁵ Do začetka junija 1941 je bila meja med nemškim in italijanskim vojaškim nadzorom v neposrednem zaledju Novega mesta takšna, da je so bile domačije neredko odrezane od svojih njiv in vinogradov: Trška gora je bila nemška, mejna črta pa je ločevala svet pri Mačkovcu in na Cikavi, kjer sta bila tudi mejna prehoda. Bloki, prehodni le s prepustnicami, so bili postavljeni na Ločni, na Brodu, v Bršljinu in Gotni vasi, Novo mesto z močnimi italijanskimi enotami pa je bilo v celoti obdano z bodečo žico in bunkerji (Flajšman 2021, 48).

V prečenski fari, razdeljeni med Nemce in Italijane, je v odgovor na kaotično premikanje takratnih meja nastal mikrokozmos (političnih) zavezništev, ki so se v podobni obliki sočasno pojavljala v različnih krajih po Dolenjskem. Po Komljančevih besedah so na pobudo lokalnih »suženjskih ljudi« – gostilničarja Gredenca, Matije Cvetana in Jožeta Kocijančiča iz Gorenjih Kamenc ter Jurija Verdenika z Daljnega Vrha – trije nemški vojaki prinesli tablo z napisom »Deutsches Reich – Grenzkriegsgebiet, ein Reich, ein Volk, ein Fuehrer!«, in tako samovoljno »vključili« v Tretji rajh tudi ozemlje vse do potoka pod Gorenjimi Kamencami in njivo pri Avbarjevemu »malinu« ter do lesenega mostu med Potočno vasjo in Dolenjimi Kamencami. Janko Komljanec svojega odpora do takšnega početja ni skrival in je zabeležil, da so vsi ti »izdajniki versko in narodno že od nekdaj zelo slabi ljudje. Nemške vojake gostijo, pa so še sami v bedi za hrano.« Še več, Gredenc si je oblast vzela kar sam – in zapovedal, da prekinjajo vezi tako s prečensko občino kot z župnijo. Gorečneži se pri tem niso ustavili in so »na čast Nemcem« po Daljnem vrhu, Gorenjih in Dolenjih Kamencah postavili »nekaj smrek« in izobesili nemške zastave, v čemer je Komljanec videl popolno narodno izdajo (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 18. 5. 1941). Zastava s kljukastim križem je za-

⁵ Italija je pohitela in Ljubljansko pokrajino Kraljevini Italiji priključila že 8. maja 1941. Državna pogodba o razmejitvi je bila sklenjena 8. julija 1941, na italijansko naglico pa je vplivala »nelojalnost ljubljanskih in kočevskih Nemcev«, pa tudi »grabežljivost nemške civilne uprave« na Spodnjem Štajerskem, ki si je želela prilastiti obsežna območja vzhodne Dolenjske z dotlej še šibko italijansko zasedbo (Ferenc 2006, 276).

plapolala na lipi v Prečni in s cerkvenega zvonika v Zalogu; snel jo je sam župnik Komljanec skupaj s študentom Marijanom Tršarjem.⁶

Ravnanje teh »suženjskih« ljudi je bilo za Komljanca še posebej nedoumljivo z vidika poročil o »strašnem postopanju« Nemcev s slovenskimi rojaki na Gorenjskem in Štajerskem; ti so do tedaj že izkusili nemško oblast, rasno prebiranje prebivalstva, množičen izgon slovenskih duhovnikov, pošiljanje v taborišča in begunstvo. Samo dotlej je že več kot 1200 civilistov – celo »bosih in v spalnih nočnih oblekah« – pred Nemci zbežalo v kraje pod italijansko zasedbo (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 25. 5. 1941) in so bili nesporne priče nacističnih pogromov.

Ivan Derganc, tedaj 19-letni fant iz Češče vasi, je v svojih spominih dejal, da je v tistih zgodnjih poletnih dneh župnik Komljanec zbral okrog 30 fantov iz prečenske fare, da bi z njimi govoril o prelomnih dogodkih po jugoslovanski kapitulaciji. Pojasnil jim je, da so fašisti in nacisti na okupiranem ozemlju prepovedali in razpustili vsa društva ter da se bodo Slovenci znašli v enakem položaju kot pred tem rojaki na Primorskem in Koroškem. Slovenski jezik so tako Italijani kot Nemci skušali iz življenja ljudi izrjaviti, ob čemer je zgolj slovenska duhovščina ostala steber nacionalne zavesti in ponosa. Komljanec je opozarjal, da se enake razmere obetajo vsem Slovencem in da morajo biti na to »pripravljeni«. Martin Murn iz Podgore je na glas upal, da bodo Italijani »kmalu odšli«, na kar je župnik Komljanec odgovoril, da to ne le »upa«, pač pa ve tudi sam, vendar je bilo pravo vprašanje, kdaj. Nato je z velikim uvidom v tedanje evropsko dogajanje – in s pretanjenim smislom za akutne politične dileme – pojasnil bistvo nacizma, fašizma in komunizma. Nacizem in fašizem sta si bila najbližja v malikovanju lastne nacije in zatiranju drugih kot manjvrednih. Toda sovjetski komunizem je bil od obeh drugačen v nečem mnogo bolj prefinjenem: zanj ni bila pomembna narodnost, temveč idejna pripadnost. V tem je tičala fanatična privrženost Leninu in Stalinu, pri čemer je šlo je za mnogo več kot zgolj za poveljevanje surove moči; vsi trije režimi so prišli na oblast z nasiljem, toda za ohranitev popolne oblasti so po Komljančevem razglabljanju potrebovali samo eno – teror.

Derganc se je spominjal, da se je med tem pogovorom Komljanec že dotaknil »Osvobodilne fronte«. Ta se je v ‚osvobodilno‘ prelevila iz ‚protiimperialistične‘ – torej protibritanske, protiameriške ali protifrancoske, tudi protinemške ali protitalijanske,⁷ kakor je komunistom pač ustrezalo – po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 in se je v javnosti prvič pojavila v ilegalnem časopisu *Slovenski poročevalec* 28. junija 1941. Komljanec jo je označil za »sumljivo«, podobno njene organizatorje; poleg tega je bilo nespregledljivo dejstvo, da so se še malo prej ognjevit propagatorji za Rajh hitro prelevili v najglasnejše agitatorje

⁶ Akademijski slikar in grafik je bil rojen 17. februarja 1922 v Dolenjskih Toplicah. Kot 19-letnega prostovoljca so ga po zlomu Jugoslavije v Zagrebu zaprli ustaši, med vojno so ga Italijani poslali v taborišče Gonars, po koncu vojne leta 1945 pa je s transportom končal v komunističnem taborišču Teharje. Umrli je 18. oktobra 2010 v Ljubljani.

⁷ V to kategorijo je sodila še slovenska »kapitalistična gospoda«, ki se je »zatekla pod imperialistično okrilje« Zahoda (Griesser-Pečar 2015, 121).

za OF. Srečanje z mladeniči svoje fare je Komljanec zaključil z mnenjem, da bo prvi propadel italijanski fašizem in za njim nemški nacizem. Tla pa bodo »ugodna« za razmah komunizma, ki se bo zrušil šele na svojem vrhuncu, ker je brez duhovne in materialne podlage. Toda do takrat je še daleč, je rekel prečenski župnik, »in malokdo od nas bo to dočakal« (Kogej, 1. 6. 1996).

Zvest krščansko-socialnemu učenju Janeza Evangelista Kreka, znan dobrotnik okoliških revežev, brezposelnih in drugih pomoči potrebnih (NŠAL, Zapuščine, Jožef Markič, š. 387) ter nacionalno neupogljiv je bil Komljanec pronicljiv politični opazovalec svojega časa. Ljudje v fari so razumeli, da ima župnik jasno (in glasno) mnenje o ekstremnih ambicijah treh režimov, katerih težo je vse bolj doživljal tudi sam – ne le preko stikov z izseljenimi domačini z rodne Bučke (ki je bila del nemškega Rajha), katerih pisma iz prisilnih taborišč je s prižnice bral svojemu občestvu, pač pa tudi zaradi trdnih, brezkompromisnih stališč do komunizma, s čimer je postal za lokalne revolucionarje naravno moteč. Enako nepopustljiv je bil do sebe in svojih najbližjih, ki jim je odrekel ugodnosti, če bi zanje moral prositi fašistične okupatorje. Tako je ob italijanski odredbi, da mora za dovoljenje za vožnjo s kolesom vsakdo zaprositi, svojemu organistu Ivanu Riglerju dejal, da se »okupatorju ne bo klanjal in da rajši hodi peš« (Kogej, 1. 6. 1996).

Leta 1941 je bilo v okupiranem Novem mestu življenje še mirno in obrtniki oz. trgovci so zaradi dobavljenih surovin lahko delovali precej nemoteno. Potem pa so se v mestu in na podeželju pojavile različne »ilegalne organizacije«. Italijanska oblast je zato nadzor v mestu poostriala in začele so se prve aretacije (Arhiv Študijskega centra za narodno spravo, SCNR/Prič/01/2015, Spomini).

4. Perspektive svobode

Živahno ilegalno delovanje je v podtalju završalo že nekaj mesecev prej. Aprilski zlom je vodilne tradicionalne stranke potisnil v mrzlično iskanje oblike odpora, s tem pa so prišle v neposreden konflikt z ilegalno Komunistično partijo (KP). Slednja je po preimenovanju Protiimperialistične fronte v Osvobodilno delovala za njeno krinko, s svojim sporočilom pa je dosegala »čustven« odziv prebivalstva (Kocijančič 2015, 21). Medtem ko je OF po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo po navodilih sovjetske Kominterne začela močno ljudskofrontno agitacijo za takojšen odpor, so se tradicionalne stranke strnile v prepričanju, da je najbolj smiselno previdno čakanje na ‚odrešitev‘ od zahodnih zaveznikov in iskanje nekakšnega soglasja z okupacijsko oblastjo, da bi bile žrtve med prebivalstvom čim manjše. Oblikovale so se ilegalne vojaške formacije, ki so jasno razkrile ne le tedanje razlike v pojmovanju vojne, pač pa tudi razpoke in razklanost med slovenskimi političnimi strujami.

Slovenska ljudska stranka (SLS) je 29. maja 1941 ustanovila Slovensko legijo (SL) kot podtalno vojaško organizacijo pod vodstvom Rudolfa Smersuja in dr. Albina Šmajda, zavezala pa se je k zbiranju orožja in sistematičnim pripravam na odpor s pomočjo zahodnih zaveznikov (kadarkoli bi se ti na našem ozemlju pač izkrkali),

organizaciji obveščevalne službe za pomoč zaveznikom in podpori širjenju (pro) zahodne propagande. 2. avgusta 1941 ji je sledila liberalna Sokolska legija, ki se je s Sokolskim vojnim svetom pod vodstvom Ladislava Bevca skušala vzpostaviti kot izključno vojaška organizacija. Z njo se je povezal tudi socialistični politik dr. Celestin Jelenc. Legija je bila organizirana v čete in bataljone, povezovala oficirsko skupino in se kasneje opredelila kot del redne Jugoslovanske vojske v domovini (JVvD) pod poveljstvom polkovnika Dragoljuba (Draž) Mihailoviča.⁸ Slovensko narodno gibanje (SNG) se je razvilo iz skupine Mladcev pod vodstvom trnovskega kaplana Marjana Kremžarja in kroga aktivnih jugoslovanskih oficirjev, ki ga je zbral ing. Fanouš Emmer, mladi inženir montanistike in član Sokola iz Kranja. Po Kremžarjevem odhodu septembra 1941 se je tesno povezal s časnikarjem in duhovnikom Francem Glavačem, začel intenzivno snovati posebno bojno enoto in postavil temelje četniškega gibanja v Ljubljanski pokrajini (Bobič 2021a, 64–65).

A njihove priprave na podtalni odpor proti okupatorju je presekala avgusta 1941 ustanovljena Varnostnoobveščevalna služba (VOS) s skupino »najbolj predanih komunistov«,⁹ ki je v prestolnici že isto jesen začela likvidirati najvidnejše komunistične nasprotnike. 4. decembra 1941 je njen agent, Edo Brajnik, sicer član Sokola, ubil Fanouša Emmerja, pronicljivega kritika močne – in za ljudi zelo privlačne – komunistične propagande, ki je nosila videz »narodnosti in gibanja za svobodo«, ter moža, ki je prvi javno razodel teror kot gibalno komunističnega obstoja. Emmer je skušal mladino organizirati za boj proti »komunističnim udarnim edinicam«, v katerih je videl najresnejšega slovenskega sovražnika. S pomočjo Alojzija Kreka je avgusta 1941 začel zbirati privrženca na Dolenjskem in Notranjskem, a je imel še največ uspeha v prestolnici. VOS je z njegovim umorom – ki je Ljubljano in zlasti vrh tradicionalnih strank pretresel – hitro organizacijo vojaške ilegale, ki bi načrte KP za popoln prevzem oblasti lahko ogrozila, močno zavrla (Bobič 2021a, 70).

Nepomirljivost med legalističnim taborom in odporniškim gibanjem OF je postala dokončna po 16. septembru 1941, ko je Vrhovni plenum OF povsem nelegitimno¹⁰ sprejel sklep o ustanovitvi Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, ki naj bi med vojno edini predstavljal, zastopal, organiziral in vodil slovenski narod na vsem njegovem ozemlju. Hkrati je bil sprejet odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, ki je nalagal, da se s smrtno kaznijo kaznuje vsak, ki zaradi »sebične skupinske koristi izbira in oddvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč s kakršnimi koli sredstvi«. ¹¹ V začetku novembra 1941 je sprejel še Temeljne točke

⁸ Begunska vlada v Londonu je Mihailoviča imenovala za poveljnika JVvD 15. novembra 1941.

⁹ Kot tako jo je označil Edvard Kardelj sam (Kocijančič 2015, 23).

¹⁰ Dieter Blumenwitz je v svoji mednarodnopravni študiji o vojnem dogajanju v Sloveniji ugotovil, da je bilo »kaznovanje civilnega prebivalstva«, če to ni želelo sodelovati s partizani, kršitev mednarodnega prava – še posebej, ker so določbe odpravile vsakršno pravno varnost in odprle pot kaznovanju skoraj kakršnega koli dejanja. Partizani so na nedovoljen način odpravili neodvisnost sodišč, kar je bila prav tako kršitev vojnega prava. Prebivalstvo je v takšnih okoliščinah imelo vso pravico do samozaščite pred partizanskimi kazenskimi ukrepi. (Blumenwitz 2005, 117–118; Šturm 2015b, 100–107)

¹¹ O problemu uvajanja nove oblasti z nasiljem in absurdu govora o osvoboditvi gl. študijo Lovra Šturma

OF slovenskega naroda, med katerimi je bila najpomembnejša zadnja, ki je določala, da bo po »narodni osvoboditvi OF uvedla dosledno ljudsko demokracijo,« ta pa je bila po razlagi Maksa Šnuderla posebna, ker je bila »identična sovjetski oblasti« (Kocijančič 2015, 25). Cilj vseh teh aktov ni bil zagotavljanje (demokratske) svobode, pač pa ustrahovanje ljudi – strahovlada in umori, zamišljeni v političnem vrhu KP in izvajani s pomočjo voljnih eksekutorjev, so bili učinkovita orodja za izvedbo komunistične revolucije ter (končno) uvedbo totalitarnega režima.¹² Likvidacije VOS so bile torej nepogrešljiv del ilegalnega represivnega sistema, podkrepjen s tiskom in z zgledevanjem po Rdeči armadi oz. zloglasni ČEKI¹³ – le da so tovrstni deli sistema v Sovjetski zvezi delovali odkrito, na Slovenskem pa so bili skriti za OF.

Posejanost komunističnih zametkov v novomeškem zaledju, kjer je bila Zveza kmetijskih fantov in deklet najbolj zanesljiv zaveznik ljudskofrontnega gibanja (Perpar 1986, 194) in vir članov za OF, je postajala vse bolj zaznavna. Konec poletja se je v Dolenji Straži v hiši Alojzija Bartolja osnovala celica lokalnih komunistov, nato pa so se v pozni jeseni 1941 v gozdovih nad Dolenjo Stražo že pojavili neznani ljudje, ki so se utaborili v vasi Brezova Reber in na Frati, kjer so bili dobro skriti. Čez zimo so jim posebni »zaupniki« dovažali hrano – delno »kupljeno«, delno pa darovano od gozdne uprave v Gorenji Straži (Kogej, 1. 6. 1996). Janko Komljanec je medtem poročal, da so partizani (tj. komunisti) postajali vse bolj predrzni, saj so od prečenskih kmetov, trgovcev in obrtnikov zahtevali denar in živila, ob tem pa grozili s smrtjo. Prepričan je bil, da so »hujši kot Nemci, ker [lastnemu] narodu delajo nasilje« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 29. 11. 1941). Še toliko bolj, ker so Nemci v odgovor na partizanske akcije pobijali civiliste in uničevali njihove domove (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 21. 1. 1942). Poleg tega so komunisti za agitacijo izrabljali fantiče, stare od 16 do 17 let, ki so bili zaradi nedoraslosti za komunistično propagando posebej dovzetni. Marca 1942 je zapisal, da je okrog 12 takšnih fantičev iz Novega mesta in Bršljina odšlo v hribe, kjer jih »zločinci vežbajo za zločinska dela in jih vzgajajo za komunistično gardo« (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 13. 3. 1942).

Komljančeve besede so odsevale skrb zaradi človeške odprtosti za komunistično utopijo (moralne) odvezanosti od vsega, spodletelega predvojnega prizadevanja različnih cerkvenih organizacij, obenem pa globoko razumevanje mehanizma ideološkega nasilja, ki se je vse bolj bohotil po dolenjskih vaseh in »požiral« posameznike, označene kot komunistom škodljive. Še bolj kot same grožnje je prečenske ljudi pretresel partizanski umor mladega Janeza Murglja iz Kamenc, predvojnega jugoslovanskega orožnika, ki se je skupini partizanov pod vodstvom do-

(2015, 105; 106). Za analizo temeljnih potez revolucionarnega sodstva gl. razpravo Tamare Griesser-Pečar (2017, 119–138).

¹² Komunistična partija je kasneje poskrbela tudi za primerno servisiranje zgodovine in njenih protagonistov ter pri tem pokazala izjemno trdoživost (Grdina 2019, 151–156).

¹³ ČEKA je bila politična policija oz. Izredna vseruska komisija za bojevanje proti kontrarevoluciji, špekulacijam in sabotažam, ustanovljena 20. decembra 1917 na pobudo Vladimirja I. Lenina, ki je z odprtim lovom na sovražnike (tj. masovnimi aretacijami, mučenji in izvensodnimi usmrčitvami) utrjeval legitimnost režima (Service 2002, 575).

mačina in kovačevega sina iz Muhabera, Jožeta Petriča,¹⁴ pridružil med prvimi. Murgelj je od partizanov sicer kmalu odšel, a so ga ti v noči s 1. na 2. april 1942 izsledili in iz domače hiše nasilno odvedli v gozd za Kamencami proti Trški gori. Tam so ga »zverinsko zaklali« in večkrat ustrelili. Na poti ležečega in komaj prepoznavnega sta ga zjutraj našla dva domačina. »Strašna žalost« je zajela njegovo družino, toda karabinjerji, ki so se lotili pregona, niso našli nikogar. Ves »manever po vaseh« je le spektakel za prebivalstvo, je menil Komljanec (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 3. 4. 1942) in zaključil, da okupacijske oblasti za zaščito ljudi pred partizanskim terorjem niso storile ničesar.

Pogreb umorjenega Janeza Murglja 5. aprila 1942 se je odvil zelo slovesno in ob veliki množici ljudi. Župnik Komljanec je v nagovoru zločin obsodil in vendar upal, da bo morilce spreobrnil. Za zločin po njegovem niso bili odgovorni le oni, pač pa vsi, ki so mladini dotlej dajali priliko za moralno izprijenost. Besede, s katerimi je Komljanec znova poudaril fantovski ideal Bog – Cerkev – dom, in obenem raznovrstne, v predvojni čas segajoče razuzdanosti označil za gojišče komunističnega zločinstva (NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga, 5. 4. 1942), so po fari odmevale še dolgo. Podobno tudi izjava na pogrebu navzočega partizanskega »zaupnika« Matije Cvetana iz Gorenjih Kamenc, da bo župnik »šel kmalu za njim« (Kogej 1. 6. 1996).

Prvo grožnjo s smrtjo je Komljanec prejel v začetku maja 1942. S smrtjo so istočasno zagrozili organistu Riglerju in župnikovemu hlapcu Lojzetu Pašiču. Oba sta začela prenočevati v cerkvenem zvoniku, na kar je Komljanec zgolj zamahnil z roko, da sta »preboječa«. V gostilni Pečarič, le streljaj od župnišča, pa so se že sestali »komunistični terenci« s kolovodjo Alojzijem Coljo,¹⁵ šolskim upraviteljem v Prečni. Rigler je bil kasneje opozorjen, da se je za omizjem razpravljalo o nekakšni »beli gardi, ki jo je treba pobiti«, med izbranimi za likvidacijo pa se je znašla tudi učiteljica Milka Borse. Po besedah Komljančeve nečakinje, ki je bila dogodkom priča, je učiteljica Angela Gradišar prišla župnika kar dvakrat prosit, naj se vendar umakne, sicer ga bodo »prijeli« – toda Komljanec je možnost bega vsakič zavrnil, ko vendar »nikomur ni storil nič slabega« (Ustno pričevanje Cirile Urbanč, roj. Vajs.).

Milka Borse na seznam za likvidacijo ni bila dodana naključno. Zaročena je bila z Ivanom Mihevcem, študentom prava iz Novega mesta, ki je bil med najvidnejšimi domačimi člani akademskega kluba Straža, vendar ga komunisti zaradi močne italijanske posadke v mestu niso mogli zgrabiti. Njegovo dekle bi bilo – nasprotno – prikladna žrtev. Od začetka vojne sta iz Ljubljane v Novo mesto zahajala dva izmed vodilnih stražarjev, Ciril Žebot in France Casar, in se v dvorani pri frančiškanih

¹⁴ Slednji je bil član Zveze kmetских fantov in deklet Muhaber, ki se je s prečenskim župnikom Komljancem že leta 1939 zapletel v konflikt, ko je z okrašenih vozov na poti skozi Prečno skupaj z drugimi člani vzklikal: »Slava boljševizmu! Živel komunizem! Dol s farjem!« Komljanec jih je naznanil oblastem, Petrič, tajnik društva, pa je bil aretiran in je dva tedna prebil v preiskovalnem zaporu. Po vrnitvi iz vojske leta 1940 se je Jože Petrič pridružil Komunistični partiji Slovenije in se vključil v celico v Bršljinu – njen sekretar je bil Franček Saje (Perpar 1986, 201).

¹⁵ Po rodu s Primorske je bil dejaven član Zveze kmetских fantov in deklet v Beli Cerkvi, od koder so ga na zahtevo klerikalcev leta 1934 premestili v Prečno.

sestajala s skupino lokalnih študentov in dijakov iz višjih gimnazij. Stražarji so širili svoj ilegalni časopis in si z njim prizadevali prodreti v čim širši krog intelektualcev ter drugih meščanov, Casar pa je imel tudi stike s kapiteljskim kanonikom in gimnazijskim profesorjem, Francem Kekom. V Novem mestu sta delo za vzpostavitev ilegalne Slovenske legije zastavila duhovnika France Malovrh in Anton Duhovnik¹⁶ – prav tako s podporo kanonika Keka. Vodstvo Slovenske legije v Novem mestu je prevzel Jože Pavlič, računski inšpektor na kmetijski šoli na Grmu, z njim pa sta tesno sodelovala Franc Rataj in Ivan Mihevc, ki je bil po zapisih Franca Pelka odgovoren za sektor v mestu in Prečni; ob tem je skrbel tudi za medsebojno obveščanje med Slovensko in Sokolsko legijo v Novem mestu (Arhiv Študijskega centra za narodno spravo, SCNR/Prič/01/2015, Spomini). Obe sta v prvih mesecih podtalnega delovanja med svoje člane sprva razširjali časopisje, od ustanovitve Slovenske zaveze spomladi 1942 pa zbirali privrženca za formacijo svoje nacionalne ilegale za oborožen odpor proti okupatorski vojski.¹⁷

5. Eliminacija

V Prečni so zlovešče napovedi in slutnje postajale vse bolj otipljive. Organist Rigler je v svojem pričevanju zapisal, da so 14. junija svate mladoporočencev, ki ju je v cerkvi sv. Antona Padovanskega poročil župnik Komljanec, v zasedi ustavili partizani. Ti so nanje prežali kakšnih 300 korakov stran od župnišča. Ko so partizani v odgovor na vprašanje, kdo je vodil obred, porogljivo dejali, da župnik ne bo poročil nikogar več, so svatje Komljanca o dogodku takoj obvestili in ga tudi oni prosili, naj pri priči zapusti Prečno (Rigler 1954, 96; 97). Naslednje jutro, tj. 15. junija, pa je v župnišče prispel še neznanec v civilnih oblačilih, ki je želel nujno govoriti z župnikom. Župnikova sestra Angela Vajs ga je odpeljala v pisarno, kjer je počakal na Komljanca; po njenem kratkem sestanku in gostovem odhodu se je Komljanec obrnil k svoji sestri in ji zaupal, da je bil človek, ki ga je videla, mihailocičev. (Ustno pričevanje Cirile Urbanč, roj. Vajs)

Nenavadni obiskovalec je bil podporočnik Marjan Pavlič – Svarun, nekdanji podčastnik jugoslovanske kraljeve mornarice in komandant t. i. nacionalnega ilegalne-

¹⁶ Po italijanski aretaciji aktivnih jugoslovanskih častnikov – ki so jim bili komunisti na domače naslove razposlali pozive za vstop v partizansko vojsko – 19. marca 1942, s čimer so v OF na perfiden način dosegli njihovo takojšnjo deportacijo, je moral major Karel Novak, poveljnik Kraljeve jugoslovanske vojske v Sloveniji, svoj štab sestaviti iz civilistov, pripadnikov legij in gibanj. Vanj so bili poleg Malovrha in Duhovnika vključeni še Franc Glavač, dr. Albin Šmajd, prof. Anton Krošelj, Alfred Kralj in dr. Janez Janež. Malovrh je pri tem delu nasledil Iva Peršuha, sodelavca Fanouša Emmerja in rezervnega kapetana, ki ga je maja 1942 v Ljubljani umorila VOS.

¹⁷ Slovenska zaveza strank in gibanj tradicionalnega političnega tabora je nastala konec aprila oz. v začetku maja 1942 v Ljubljani. Ustanovitvena listina je bila prvič objavljena preko radia BBC v Londonu: razglasila je, da je edina zakonita oborožena sila JVVd pod vodstvom generala Mihailovića in njegovih krajevnih poveljnikov. Po vojaškem delu programa so morale biti vse morebitne vojaške formacije teh strank na razpolago Kraljevi jugoslovanski vojski v Sloveniji. Slovenska zaveza se je obvezala »z vsemi sredstvi, moralno in materialno« podpreti Kraljevo jugoslovansko vojsko, kar je njenemu poveljniku majorju Karlu Novaku vsaj formalno zgotavljalo oborožena moštva Slovenske in Sokolske legije ter kasneje Po-bratima (Kranjc in Kljakič 2006, 49).

ga oddelka, ki se je noč pred tem iz šentruperške doline premaknil proti Gorjancem. Po zapisih enega od njegovih članov, Josipa Jakoša, so jim tamkajšnji domačini povedali, da so se komunisti širokoustili z načrtovanim umorom župnika, ki naj bi ga izvedli še tisto noč. Komandant je zato samovoljno – in brez kakršne koli vednosti Komljanca, ki s skupino nacionalne ilegale po Jakoševem in Riglerjevem pričevanju ni imel nobenega stika –, odredil šestčlansko stražo pred župniščem. Skupina se je izdajala za Štajerski bataljon in je prevarala patroljo treh partizanov, na katero je naletela; ti so celo povedali, da odhajajo po prečenskega župnika, njihov poveljnik pa se je postavljal, da je bil španski borec in da bodo »pokončali vse farje«. V nekem hipu je eden od partizanov prevaro spoznal in pograbil puško, toda člani nacionalne skupine so bili hitrejši – in so vse tri partizane pobili. Patrolja je o vsem poročala komandantu Pavliču, ki je že zjutraj Komljanca o dogodku obvestil in ga posvaril, naj Prečno čim prej zapusti; Komljanec ga je prosil, naj s svojim moštvom ostane v bližini, da bi vas ščitili, toda Pavlič mu je odvrnil, da tega ne morejo storiti, ker morajo naprej in se na točno določen dan srečati z drugo skupino na Gorjancih (Jakoš 1954, 83–84; Bobič 2021b, 126–127). Še isti dan, 15. junija, se je skupina nacionalne ilegale umaknila proti Češči vasi, patroli in spremstvu pa je preko bližnje reke Krke pomagal Ivan Mihevc, ki se je zvečer podal v Prečno (Kalan 2020, 122).

Nujno sporočilo, ki ga je Pavlič predal župniku Komljanecu, je vsebovalo seznam oseb, ki jih je bilo treba v Prečni ubiti, na njem pa sta bili poleg Janka Komljanca, Ivana Riglerja in Lojzeta Pašiča zapisani še dve imeni: brata Alojz in Anton Murgelj z Daljnega vrha.

Na večer 15. junija, ravno v času zvonjenja avemarije, je Ivan Mihevc v daljavi že zagledal oborožene partizane, ko so obkoljevali župnišče. Župnik, kot je v spominih zapisal tudi dr. Zdravko Kalan (Kalan 2020, 122),¹⁸ ni imel z nacionalno ilegalo in njenim prevozom čez Krko nikakršnega opravka. Pa vendar so oboroženi zamaskiranci vdrl v župnišče z ukazom, da morajo župnik, organist in hlapec z njimi. Med prerivanjem je enemu od napadalcev z obraza zdrsnil nekaj robec in župnik je vzkliknil: »Stanko, Stanko, kaj pa ti delaš? Saj nisem nič kriv /.../ govori resnico!« (Ustno pričevanje Cirile Urbanč, roj. Vajs) Bil je namreč župnikov sosed Stanko Pečarič iz gostilniške družine, pri kateri so v prvih dneh okupacije izkazovali svoje navdušenje za nacistično Nemčijo z zbiranjem podpisov za priključitev Tretjemu rajhu. V drugem napadalcu je Ivan Rigler prepoznal Frančka Sajeta, nekakšnega »propadlega študenta« iz Bršljina in kasnejšega zvestega revolucionarnega zgodovinarja,¹⁹ ki ga je bil župnik Komljanec nekaj mesecev prej rešil iz ita-

¹⁸ Odvetnika dr. Kalana je major Karel Novak v Novem mestu imenoval v četniško organizacijsko trojko za Dolenjsko; Kalan je tesno sodeloval z dr. Miho Benedičičem, odvetniškim pripravnikom iz Celja, po lastnih besedah pa ni zaupal tretjemu v skupini – I. Kostjakovskemu, ruskemu emigrantu in poštnemu uslužbencu v Novem mestu (Kalan 2020, 121).

¹⁹ Franček Saje je o »zagrizenem klerofašistu« Komljanecu in njegovi vpletenosti v »belogardistično« mobilizacijo v Prečni režimu nadvse uslužnostno pisal v knjigi *Belogardizem*. Tu je ponovil župnikovo obsodbo na smrt zaradi njegovega »belogardističnega izdajstva« oz. »posrednega sodelovanja ter odobravanja umora treh partizanov« (Saje 1952, 292). Toda junija 1942 še ni moglo biti jasno, kaj naj bi »belogardistično izdajstvo« sploh bilo. Prav tako ni jasno, kaj naj bi pomenilo »posredno sodelovanje in odobravanje« smrti treh partizanov, ubitih v spopadu s patroljo nacionalne ilegale.

lijanskega zapora v Novem mestu, kjer je pristal zaradi razpečevanja partizanske propagande (Rigler 1954, 99; Bobič 2021b, 127).

Organistu Riglerju je takrat uspelo pobegniti in se skriti v krušni peči, župnika in hlapca Lojzeta pa so odpeljali pod kozolec nedaleč od župnišča, kjer so ju pričeli zasliševati o ustanavljanju »bele garde«, zasramovati in pretepati. Partizani so oba odgnali v vas Kuzarjev Kal, kjer so v hiši cerkvenega ključarja Komljanca vzeli ves denar, ki ga je takrat imel pri sebi: vso gotovino iz blagajne hranilnice in nabirko za nove orgle v farni cerkvi je nameraval tisti večer skriti v cerkvenem zvoniku (Rigler 1954, 100). Oba ujetnika so čez noč zaprli v Somrakov svinjak (znano je bilo, da je Komljanec lastniku večkrat pomagal s posojili), stražil pa ju je Martin Miklič iz Gorenjih Kamenc, ki je kasneje od partizanov pobegnil (Kogej, 1. 6. 1996). Naslednji dan so župnika in hlapca gnali v vas Hudo; ljudje so videli, kako so partizani oba pognali na drugo stran večjega potoka tako, da sta morala bresti skozi globoko vodo, sami pa so prečkali brv.

Komunisti so odšli še na Daljni vrh po Murgljeva brata. Lojzeta so prestregli v vinogradu na Trški gori pri škropljenju z galico, ga hudo pretepli in odgnali domov, kjer so nato prijeli še Toneta. Po pričevanju njune najmlajše sestre Rozalije (Ustno pričevanje Rozalije Gašperšič, roj. Murgelj), ki je bila priča, kako so brata nasilno odvlekli iz domače hiše, so v družini že dolgo časa slutili, da se bo pripetilo nekaj hudega; komunisti so bili v resnici že vsaj dva tedna prej na sledi najstarejšemu bratu Jožetu, ki je bil – tako kot mlajša dva – eden najuglednejših katoliških mladencev v prečenski fari; bil je član tamkajšnjega Fantovskega odseka, močno zasidran v krščanski tradiciji staršev, navajen trdega dela na domači kmetiji in v gozdu. Samo dva dni pred temi dogodki se je zatekel v Novo mesto »po zaščito«, kar mu je takrat rešilo življenje (Ustno pričevanje Rozalije Gašperšič, roj. Murgelj). Tisto noč Murgljevi družini nihče ni priskočil na pomoč: v trenutku najhujše stiske, ko so vsi jokali in moledovali za brata, je Rozalija planila proti vratom in na ves glas klicala botra, naj vendar pride pomagat. Eden od partizanov je z zunanje strani udaril po vratih s puškinim kopitom in zagrozil, da bodo odpeljali še njo, če ne bo tiho ... (Ustno pričevanje Rozalije Gašperšič, roj. Murgelj)

Brata so komunisti najprej odgnali proti Trški gori, od tam pa na Sela, vas pod Karteljevim. V skednju so ju zaprli skupaj s Komljancem in hlapcem Pašičem. Po pričevanju Cirile Urbanč so naposled vse štiri odgnali v Žaloviče nad Šmarješkimi Toplicami, kjer so jih na samozvanem naglem sodišču obsodili na smrt. Na dokumentu, ki se je z zaslišanja – podpisani zasliševalci so bili Žan Rome (komandant štaba 2. bataljona Dolenjskega odreda), Janez Rudar, Jože Žagar, Lado Novljan, Rudi Gorenjc in Marko Belin – ohranil, je Komljanec na obtožbe odgovoril, da »bele garde ni organiziral« in da je v »Prečni sploh ni«. Sodelavcev ni hotel izdati, ker bi jih lovili tako, kot so lovili njega (SD, 31. 7. 1943). Iz Žalovič so jih odgnali na Hmeljnik. Anton Murgelj se je v obupu pognal skozi okno gradu, a si je ob padcu zlomil nogo in obležal. Župnik Komljanec je soobsojene fante skušal tolažiti z molitvijo rožnega venca in podelitvijo odveze; prisilil so ga, da je izkopal skupni grob, vse štiri pa so pred smrtjo strahovito mučili. Govorilo se je, da je Janka Komljanca še posebej grozovito trpinčil Dušan Pirjevec – Ahac, ki ga je po pripovedovanju Toneta Bona, Ahačevega

pribočnika, »nagega valjal po glaževini in mu s puškinim kopitom trl moda« (Menart 2010, 158). Vsi so bili pobiti v dolinici pod Hmeljnikom 17. junija 1942 zvečer.

Trupla močno izmaličenih mož so izkopali 3. aprila 1943 ob navzočnosti vaše straže, novomeškega zdravnika dr. Korbarja, Ivana Mihevca, prečenskega župana Josipa Zagorca, Jožeta Murglja in Ludvika Komljanca. Štiri žrtve revolucije so nato na pokopališču v Prečni slovesno pokopali ob navzočnosti večtisočglave množice od blizu in daleč (Rigler 1954, 105). Pol stoletja je še moralo preteči, da so imena štirih mož smela biti vklesana v spominsko – farno – ploščo, ki se z imeni drugih žrtev revolucionarnega nasilja v prečenski župniji dviga nad njihovim grobom.

6. Glas zamolčanega

Silovito nasilje nad civilnim prebivalstvom, ki se je sprostilo ob revolucionarnem in fanatičnem hlastanju po popolni prevladi nad drugimi, torej tistimi, ki se niti idejno niti človeško niso uklonili zakonu enoumja, je razkrilo moč ali nemoč predvojnih razmerij med ljudmi, skupinami in lokalitetami. Eliminacijski mehanizmi – tako nacistični kot komunistični – po svojem bistvu terjajo nasilno transformacijo žrtev in s tem najučinkovitejši izbris njihove domnevne moralne (oz. vsakršne) škodljivosti. Končno dejanje je v obeh primerih čisto in popolno izruvanje vsega, kar totalitarni režim spozna kot zlo ali sebi nevarno. Stigma ,izdajalca slovenskega naroda', ki jo je (tudi) za Janka Komljanca v času, ko se niti ni vedelo, kaj ,belogardizem' je, s svojo neizprosno politično agitacijo natančno izdelala komunistična partija – in ob tem priznavala legitimiteto za vodenje odpora proti okupatorju po »svoji podobi« izključno sebi –, naj bi žrtvi odvzela ne samo (dobro) ime, temveč jo za vedno pahnila v globine molka. Eliminacija je tako del ,preoblikujočega' ali celo eshatološkega političnega projekta komunistov v njihovi nuji po nasilni razgradnji starega ter tlakanju poti lastni neomejeni moči, iluzija katere je zasvojila tako politično elito kot navadnega človeka; samo znotraj nje je bil odprt prostor za ,sanjanje eliminacionističnih sanj' in (masovno) ubijanje (Goldhagen 2009, 36).

Janko Komljanec je bil človek krščansko-socialnega etosa in politično dovolj izobražen, da je razčlovečujoče temine vseh treh totalitarizmov natančno doumel. O tem ni molčal. Po svoji duhovni drži in politični izbiri, ki je bila zanj zaradi legitimnosti povsem naravna, je dal svoj *placet* Slovenski zavezi, tedaj komaj ustanovljeni in brez trdnega organizacijskega ogrodja (Arhiv Republike Slovenije, AS 1515, Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva, š. 1). Bil je odločen človek svobode – vendar predvsem zaradi nje povsem pokoren služenju Drugemu. Fanatičen poskus revolucionarjev izničiti prečenskega župnika kot skrajno motečega in demoniziranega ne-njehovega posameznika zgolj onemi ob besedah, ki si jih je Komljanec kot mlad novomašnik nekoč izbral za svoje najbolj notranje vodilo: »Bodi zvest do smrti in ti bom dal krono življenja.« (Raz 2,10)²⁰ Skrivnost žrtve se končno lahko razkrije samo v njeni brezčasnosti.

²⁰ Zahvala gre družini Cirile Urbanč, roj. Vajs, ki mi je med drugimi dokumenti o Janku Komljanecu pokazala tudi njegovo skromno podobico z nove maše na Bučki, ki jo je daroval 29. junija 1916.

Kratici

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.
SD – Slovenski dom.

Reference

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, AS 1515, Zbirka dokumentov o nasprotnikih partizanstva, š. 1.

Arhiv študijskega centra za narodno spravo, SCNR/Prič/01/2015, Spomini, Osebna zapuščina Franca Pelka.

Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL, ŽA Prečna, š. 21, Spisi 124–139, Spominska knjiga dekliske Marijine družbe v Prečni, 1912–1942.

–, ŠAL, Zapuščine, Jožef Markič, š. 387.

Časopisna vira

Domoljub. 9. 4. 1941.

Slovenski dom. 7. 4. 1941; 31. 7. 1943.

Intervjuja

Ustno pričevanje Cirile Urbanč, roj. Vajs, 20.7. 2021; 15. 7. 2022, arhiv avtorice.

Ustno pričevanje Rozalije Gašperšič, roj. Murgelj, 24. 6. 2022, arhiv avtorice.

Druge reference

Blumenwitz, Dieter. 2005. *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*. Mednarodnopravna študija. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva družba.

Bobič, Pavlina. 2021a. Pota „Štajerskega bataljona“ – od idealizma do preobrazbe leta 1942. *Dileme* 5:61–92.

–. 2021b. Janko Komljanec – poskus orisa dolenjskega Makabejca. V: Marko Štepec, ur. *Simonitičev zbornik*, 121–130. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Dolenc, Ivan. 1973. *Moja rast*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.

Ferenc, Tone. 2006. Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno: Razkosanje in aneksionizem. V: Mitja Ferenc, ur. *Izbrana dela*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino FF.

Flajšman, Božidar. 2021. Hrvati hočejo imeti Novo mesto. V: Bojan Balkovec, ur. *En krompir, tri države: okupacijske meje na Dolenjskem 1941–1945*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.

Goldhagen, Daniel Johan. 2009. *Worse than war: Genocide, Eliminationism and the Ongoing Assault on Humanity*. Jouve: Hachette Digital.

Grdina, Igor. 2019. Zgodovina kot servis. *Dileme* 3:147–171.

Griesser-Pečar, Tamara. 2015. 16. september 1941: začetek državljanske vojne. V: Šturm 2015a, 119–147.

–. 2017. Značilnosti revolucionarnega sodstva. *Dileme* 1:119–138.

Ivešič, Tomaž. 2013. Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84:83–118.

Jakoš, Josip. 1954. Zapisnik o dogodkih v Št. Rupertu, Prečni in o Štajerskem bataljonu. V: Matija Škerbec, ur. *Krivda rdeče fronte*, 79–93. Cleveland: Samozaložba.

Juvančič, Ivo. 1962. Italijanski okupator v Ljubljani 1941–1943. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 3, št. 1:63–81.

Kalan, Zdravko. 2020. *Zgodba mojega življenja*. Trst: Mladika.

Kocijančič, Rudi. 2015. Od vukovarskega programa do dolomitske izjave. V: Šturm 2015a, 1–49.

Kogej, Pavel. 1996. Umor župnika Janka Komljanca. Nova slovenska zaveza. 1. 6. <http://nszaveza.github.io/articles/21-umor-zupnika-janka-komljanca/> (pridobljeno 11. 8. 2022).

Kranjc, Marijan F., in Slobodan Kljakić. 2006. *Plava garda: poveljnikovo zaupno poročilo*. Ljubljana: ProAndy.

Menart, Janez. 2010. *Dnevnik 1953–2000*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.

Perpar, Vekoslav. 1986. Kmečka mladina na Dolenjskem. V: Drago Košmrlj in Janko Liška, ur. *Pot kmečkega ljudstva v OF*, 190–220. Ljubljana: ČZP Kmečki glas.

Rahten, Andrej. 2022. *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Rigler, Ivan. 1954. Zapisnik o komunističnih zločinih v Prečni in okolici. V: Matija Škerbec, ur. *Krivda rdeče fronte*, 94–106. Cleveland: Samozaložba.

Saje, Franček. 1952. *Belogardizem*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.

Service, Robert. 2009. *Lenin: A biography*. London: Pan Macmillan Books.

Šturm, Lovro, ur. 2015a. *O vzponu komunizma na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut Nove revije.

–. 2015b. Pogledi na vsebinsko pravilno pravo: Primer o vsebinski pravilnosti dveh pravnih aktov SNOO z dne 16. septembra 1941. V: Šturm 2015a, 95–118.